

(12) Egy nem semleges, de nem is irányzatos, nagyon sokak számára elfogadható konszenzusos etika alapján.

(13) A magyar innovációt a tantervi szabályozás tükrében Homor Tivadar (2008) mutatja be.

(14) „Toleranciára csak olyan világnézetekkel szemben van szükségünk, amelyeket hamisnak tartunk, és olyan életmódbeli szokásokkal szemben, amelyeket nem helyeslünk. Az elismerés alapja nem az, hogy becsüljük ennek vagy annak a tulajdonságnak, teljesítménynek az értékeit, hanem az a tudat, hogy egyenjogú polgárok befogadó közösségéhez tartozunk”, írja J. Habermas (2008)

(15) A besztzercebányai Bél Mátyás Egyetemen (Matej Bel Univerzity).

(16) A műveltségi terület és a tantárgy részletes története Gécz János és Kamarás István (2007) *Emberismeret útvesztőben* című írásából ismerhető meg.

(17) Az amerikai helyzetre egyfelől az igen nagy mértékű, szinte az egyes iskolákig érvényesülő decentralizáltság, másfelől az egyházaknak az etika-oktatással szembeni erős ellenállása jellemző (Poliach, 2008).

(18) A kegyelem a természetre épül.

Irodalom

Ausztriában kötelező etikaórákat szeretnének. (é. n.) www.evangelikus.hu/nagyvilag/ausztriaban

Az alapfokú nevelés-oktatás kerettervei. (2008) Oktatási Minisztérium, Budapest.

Eurybase – The Information Database on Education Systems in Europe. (é. n.) <http://eacea.ec.europa.eu/Eurydice/ressources/eurydice/eurybase.pdf>

Etikatanítás inkognitóban. (2009) Gécz Jánossal és Kamarás Istvánnal Gáspár Kinga beszélget. *Mentor*, 5–7.

Falus Katalin (2002): Az emberismeret és etika tantárgy hazai helyzetéről a nemzetközi tapasztalatok tükrében. *Új Pedagógiai Szemle*, 7–8.

Fridrichová, P. (2008): *Kurikulum etickej výchovy v primárnom vzdelávaní.* Dizertačná práca. Univerzita Mateja Bela, Pedagogická fakulta, Banská Bystrica.

Gécz János és Kamarás István (2007): Emberismeret útvesztőben. *Új Pedagógiai Szemle*, 12. 69–106.

Habermas, J. (2008): A szekularizáció dialektikája. 2000, 11. sz. 3–12.

Hanesová, D. (2006): *Náboženská výchova v Európskej únii.* Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica.

Holloni Emma (2008): Etikaóra és hittan a német iskolákban. *Világi Figyelő*, www.vifi.hu/hir/2008_0609

Homor Tivadar (2008): Az embertan- és etikatanítás helyzete a tantervi szabályozás tükrében. *Iskolakultúra*, 3–4. 137–147.

Komenczi Bertalan (2001): Közös európai oktatás-fejlesztési célkitűzések 2001 tavaszán. *Új Pedagógiai Szemle*, 4.

Korim, V. és mtsai (2008, szerk.): *Premeny etickej výchovy v európskom kontexte.* Univerzita Mateja Bela, Pedagogická fakulta, Banská Bystrica. 9–59.

Kosová, B. (2005): *Primárny stupeň vzdelávania v medzinárodnom porovnaní.* Metodicko-pedagogické centrum, Banská Bystrica.

Nemzeti alaptanterv. Ember és társadalom. (1998) Budapest, Korona.

Nemzeti alaptanterv 2003. (2004) Oktatási Minisztérium, Budapest.

Poliach, V. (2008): Mravná edukácia za hranicami európskeho kontextu – diskurz v USA v rokoch 1921–2006. In Korim, V. és mtsai (szerk.): *Premeny etickej výchovy v európskom kontexte.* Univerzita Mateja Bela, Pedagogická fakulta, Banská Bystrica.

Walterová, E. (1994): *Kurikulum. Proměny a trendy v medzinárodni perspektívě.* Masarykova Univerzita, Centrum pro další vzdelávání učitelů, Brno.

Kamarás István

Pannon Egyetem,

Antropológia és Etika Tanszék

A barkochba játék eredetéhez

Scheiber Sándor emlékének

A barkochba, ez az igen-nem feleletekre épülő elmeélesítő játék jó ideje a magyar kultúra része már. Jelenlétét mi sem mutatja jobban, mint hogy a nevéből képzett ige – kibarkochbázza – immár maga is nyelvünk állandósult eleme. Azok is, akik nem játsszák ezt a játékot, ha hallják a nevet, tudják, miről van szó, s a játék logikája, nyugodtan mondhatjuk, a maga nemében paradigmátikus.

A játék három eleme történeti távlatból is fölöttébb érdekes: a neve, a születési „helye” s a benne érvényesülő logika. A név, mint Scheiber Sándor (1977a) tisztázta, a rómaiakkal vívott utolsó zsidó szabadságharc vezetőjének, Bár Kochbának (‘Csillag fia’) a nevéből származik, a játék „föltalálójának” (vagy legalábbis elterjesztőjének) tehát alighanem közük volt a zsidó hagyományhoz. A születési hely viszont – ugyancsak Scheiber kutatásai szerint – valószínűleg Magyarország volt: a játék tehát

„magyar” találmány. A benne érvényesülő logika pedig, bár ezt a játék-jelleg némileg elfedi, az informatika egyik alapelve. E vonatkozásban jellemző, amit e játék kapcsán a matematikus Rényi Alfréd (1970, 167.) fogalmazott meg: „Elgondolkoztam azon, hogy ha igaz volna a Bar-Kochbáról szóló történet, akkor ő tulajdonképpen az információelmélet előfutára lett volna. A Bar Kochba-legendának azonban, úgy látszik, nincsen semmi történeti alapja. Érdekes volna viszont megállapítani, mióta ismeretes, hogy *igen-nem válaszokkal, tehát két jelből álló jelsorozatokkal minden információ kifejezhető (kódolható)*”. Majd leszögezi: „az információelmélet előzményei mindenképpen nagyon messzire nyúlnak vissza, annak ellenére, hogy igen fiatal tudomány”

A legenda, amelyre itt Rényi utal, Arthur Koestlertől származik, s a lényege az, hogy „Bár Kochba kémét a rómaiak elfogták, kivágták a nyelvét, s úgy küldték vissza megbízójához. A kém Bár Kochba kérdésére szemével tudott csak igent vagy nemet jelezni” (Scheiber, 1977b, 248. o.). Nem tudható, Koestler honnan, milyen forrásból vette ezt az eredetmagyarázó történetet, de az bizonyosnak látszik, hogy a történeti Bár Kochbával mindez nem hozható összefüggésbe: a történeti források ilyen esetről vele kapcsolatban nem tudnak. A játék logikájának és nevének kialakulása tehát nem a rómaiakkal vívott zsidó szabadságharc valós eseményeihez kötődik. Valószínűleg, ahogy Scheiber is föltételezi, jóval későbbi fejlemény.

A kérdés csak az, mikori? S miért kapcsolódott össze a játék logikája a történeti szereplő nevével?

A lehetséges válasz megtalálása szempontjából nagy kár, hogy Koestler nem adott számot arról, honnan vette a maga eredetmagyarázó történetét. Fölvilágosítása híján csak gyaníthatjuk, hogy fiatalsága pesti zsidó „folklórjának” része lehetett ez a magyarázat: a fiatal fiúnak valaki valamikor így magyarázhatta el a név eredetét. Ha igaz ez a föltételezésünk, a játék elnevezése a 20. század eleji asszimilálódo pesti zsidó polgársághoz köthető. (Ezt megerősíti Scheiber Sándor egyik adata: 1900-ban Budapesten bemutattak egy színdarabot, amelynek címe *Bár Kochba* volt. S bár ebben a darabban nincs olyan mozzanat, mely a legendával akár csak halványan is összefüggésbe hozható volna, alighanem jogos Scheiber föltételezése: Bár Kochba neve ekkor, e mű révén lett ismert Pesten, s az új játékot – önkényesen ugyan, de – az e színdarab fölkinálta egzotikus névhez kapcsolták.)

Maga a játék keletkezéstörténete azonban minden eddigi eredmény ellenére továbbra is homályos és bizonytalan. Scheiber Sándor (1977a; 1977b), akinek ide vonatkozó ismereteinket köszönhetjük, csak két, viszonylag kései, időrendileg releváns adatot hoz föl.

Az egyik adata nyilvánvalóan csak az előtörténet része: a Harsányi Pál által 1833-ban (!) lejegyzett játékleírás, bár kérdés-felelet típusú játékról tudósít, s a válaszok már itt is megerősítő jellegűek, még nem az igen-nem szigorú logikáját érvényesítik, s Bár Kochba neve sem kapcsolódik össze vele (Scheiber, 1977b, 251–253.). Ez az 1833-as adat tehát csak igen halvány előképnek tekinthető. A másik, már valóban a játékot nevével nevező, s bizonyosan a mi játékunkat leíró adatsor az 1920-as, illetve az 1930-as évekből való. Először, 1927-ben Karinthy Frigyes említi a játékot, majd 1932-ben, immár definíciót is adva, Stella Adorján: „*Bar Kochba*. A zsidó nép utolsó, szerencsétlen véget ért szabadságharcosáról (a. m. Csillag fia) elnevezett divatos elmeélesítő játék, amelyben a kérdésekre csak igennel vagy nemmel szabad felelni” (idézi Scheiber, 1977a, 245.). Ezek az adatok bármily becsesek is, nem túl régiek; nyilvánvaló, hogy a játék már jóval az első említés (1927) előtt megszületett, maga Karinthy (1927) például az első világháborút emlegeti, mint amikor ez a játék már „divatban” volt.

A keletkezéstörténet lehetséges időhatárait most valamivel korábbra vezethetjük vissza. Egyéb kutatásaim során ugyanis előkerült néhány olyan szövegforrás, amely a keletkezéstörténetet időben korábbra helyezi, s mellékesen egy-két összefüggés fölismerését is lehetővé teszi.

A játékot 1925-ben, tehát Karinthy előtt, már Krúdy Gyula is említi, jól behatárolható időbeli visszaulásokkal. *A kakasos ház és vendégei* című, a Nyugatban megjelent, realitás-fragmentumokban különösen gazdag elbeszélésében (Krúdy, 1925, 55–71.) egybeközt így ír: „A Királynő azt mondja, hogy az Esperesnek megtiltották a doktorok a kártyázást. – Helyes, – játszunk tehát *Barkochbát*. Az éjjel a New-Yorkban Szomaházy egy afrikai néptörzsnek a nevét találta ki” (Krúdy, 1925, 69.). A földézet epizód megértéséhez tudni kell, hogy a történet egy bordélyházban („kakasos ház”) játszódik, valamikor a 20. század első évtizedében (de bizonyosan 1912 előtt!), a Királynő a „madám”, Esperes a műintézetben vendégeskedő újságíró, a New York pedig, amelyben az író és újságíró Szomaházy István e játékkal kitalálta az afrikai néptörzs nevét, a nevezetes kávéház volt. S hogy a játék nevének fölemlgetése már nem valami másra vonatkozik, hanem a bennünket érdeklő játékra, Krúdy (1925, 69.) egy zárójeles megjegyzése félreérthetlenné teszi: „Barkochba! Fialat és öreg hírlapírók játéka, mely főként az éjszakázók között volt divatban, – mondaná a Barkochbáról a lexikon.”

Krúdy idézett írása, mint oly sokszor máskor is, nagy művelődéstörténeti anyagot mozgat, célszerű tehát hinni neki: a 20. század első évtizedében, elhihetjük, ez a játék már divatozott bizonyos körökben, sőt hozzátartozott az újságírók életéhez.

Sőt, Krúdy szavait egy 1911-es adat teljességgel megerősíti. *A Hét* egyik alkalmi írása (Bródy, 1911, 548–549.), amely a folyó eseményekről szól, e játékot mutatja be, sőt demonstrálja, címe pedig a játék neve: *Bar-Kochba*. A Maitre Jacques álnévvel jegyzett írás szerzője Bródy Miksa (1875–1924), a jónevű újságíró s népszerű operettszerző, s írása mindjárt a minket érdeklő összefüggések közéjébe vág: „A krónikairó, amikor az idej nyárról, sorvasztó forróságról, taksaméterről és péksztrájról fog megemlékezni, nyilván a Bar-Kochba-játékot sem fogja kifelejteni a fentiekhez hasonló mulatságok sorrendjéből. Meg fogja írni, hogy az Úr 1911-ik esztendejében az emberek kávéházakban, utcán, nyilvános tereken szalonokban, vacsora előtt és vacsora után, hajnalban és a késő éjjeli órákban azzal gyötörték egymást, hogy kigondoltak egy vagy több szót, amelyet felebarátjuknak ki kellett találnia. A felebarát induktív módon, logikusan megszerkesztett kérdések kapcsán, mind szűkebbre szorította azt a fogalomkört, melyen belül a feladott kérdés megközelíthető volt, mindaddig, amíg a feladott szó vagy mondat mindentől meg tisztulva, környezetéből kihámozva állt előtte” (Bródy, 1911, 548.). Bródy, aki ironizál e játékon, a játékosok gyarlóságait demonstrálandó, bemutat két megfejtési kísérletet is: a „szerelem”, illetve a „modern alanyi költő” kitalálásának processzusát. Demonstrációjából kiderül, a játék akkor már csakugyan az igen-nem válaszokkal operál: a játék tehát 1911-ben már „kész”, gyakorlata is, neve is kialakult. Igaz, Bródy szerint a játékosok csalnak, a barkochbázás adott pontján egyik-másik kibic például megsúgja a kérdezőnek a földadványt, a válaszoló pedig „elfelejti”, hogy mit is akart kitaláltatni, s rossz választ ad:

„Asszonyom: Nem.
(Ebben a pillanatban valaki – az a valaki, aki minden játékot elront – megsúgja nekem, hogy a szerelemről van szó.)
Én (diadalmasan): Szerelem!
Asszonyom (aki közben elfelejtette, hogy milyen kérdést adott fel, diadalmasan): Nem igaz!
Én: Hát mi?
Asszonyom: Katiczabogár...”

Bródy demonstrációja nyilvánvalóan a divatnak szól, megfricskázza a játékosokat, s kicsit magát az immár divatszerűen művelt játékot is. De ez a reakciója – paradox módon – éppen a játék már létező vonzerejére mutat rá: újságíróként ugyanis neki csak azt volt érdemes megfricskáznia, ami valóban elevenen élt a divatolók körében.

Érdekes az írás zárata is: „Nos, kérem, ez az a híres Bar-Kochba. És hogy mit jelent maga a »Bar-Kochba« szó, azt tessék ezzel a játékkal kitalálni!” (Bródy, 1911, 549.).

Nagy kár, hogy saját „föladványára” Bródy a magyarázatot nem adja meg, a kínálkozó poén kedvéért homályban hagyja a kérdést. De talán az is elárul valamit a névadásról, hogy ekkor – úgy látszik – egy ilyen kérdést már föl lehetett adni. Azaz: a névadás s a névmagyarázat ekkor még nem volt széles körben ismert, még érdekelhette az olvasókat a probléma. De maga a névmagyarázat – legalább egy szűk, bennfentes körben – már forgalomban volt.

Bizonyos, hogy *A Hét* elterjedtsége és népszerűsége révén Bródy Miksa cikke nagymértékben hozzájárult a játék ismeretéhez, további terjedéséhez. Érdeklődést keltett és mintát adott. S e cikk számunkra is fölvet egy-két tisztázandó kérdést és összefüggést.

Mindenekelőtt: ha igaza van Scheiber Sándornak, s Bár Kochba neve csakugyan az ilyen című színmű budapesti bemutatója, azaz 1900 után lett ismert Budapesten, arra kell következtetnünk: maga a barkochba játék is – korábbi kezdemények racionalizálásaként, s nevet kapva – mai formájában csak valamikor 1900 és 1911 között született meg. Erre vonatkozó, e föltételezést megerősítő adalék a későbbiekben alighanem elő is bukkan majd.

A pontos időpont meghatározásánál azonban, úgy hiszem, egyelőre fontosabb annak tisztázása, milyen is volt az a közeg, amely kitermelte magából ezt a játékot. Ha hiszünk Krúdy jellemzésének, s elfogadjuk Bródy szituálól leírását (márpedig, úgy vélem, mindkettőt nyugodtan megtehetjük), ez a közeg a budapesti hírlapíró-társadalommal azonosítható. Ez a sok szempontból önálló törvényszerűségeket mutató réteg pedig, munkájából fakadóan, koncentráltan mutatta föl a modernizálódó nagyvárosi társadalom új vonásait. Jellemző, amit róluk 1911-ben az újságíró almanach ír: ekkor már „[h]uszonöt-harminc fővárosi redakcióban egész hadserege dolgozik nap-nap után az újságíróknak” (*Bányai*, 1911, 277.). E réteg társadalomtörténete ma még nem tisztázott, de különféle források (önéletrajzok, emlékezések, biobibliográfiai lexikonok szócikkei stb.) nyomán viszonylag jó kép alkotható róluk. Mindenekelőtt: az újságíró-pályák ismeretében kijelenthető, valóságos nagyvárosi olvasztótégelyként működött ez a pálya, nagyon különböző eredetű, műveltségű s ambíciójú embereket fogva ugyanazon feladatok hámjába. S az újságírók – Krúdy szavával: a lapírók – igen nagy százalékban a félbemaradt egzisztenciák jellegzetességeit mutatják. Bár még voltak közöttük nagy műveltségű és nagy tekintélyű politikai véleményirányítók, azaz hagyományos értelemben vett publicisták, az újságírók zöme már hiányos „igazolt tudású” (félbemaradt egyetemi tanulmányok, le sem tett érettségi stb.) bizonytalan egzisztencia volt. Magát a réteget, szociokulturális eredet szempontjából, deklasszált nemesi származékok (például Ady, Cholnoky Viktor, Krúdy) és mellettük egyre több föltörekvő, jelentős részben asszimiláns zsidó fiatal együtt alkotta. Utóbbiakra, érdekes módon, egyszerre volt jellemző az intézményes iskolázottság hiánya (jesivákban való tanulás, félbehagyott gimnáziumi vagy polgári iskolai tanulmány stb.), valamint, másik végletként, a túlképzettség: jogi és orvosdoktorok például egyaránt voltak közöttük. (Décsi Imre vagy maga Bródy Miksa is például eredetileg orvos volt, ám karrierjüket nem orvosként, hanem újságíróként igyekeztek fölépíteni.) Ha pedig azt a tudást igyekszünk körülhatárolni, amelyet ezek a „lapírók” képviseltek, igen nagy kiterjedésű, de meglehetősen amorf és heterogén ismerettartomány keríthető körül. S ami különösen fontos: ez az ismerettartomány már nem annyira mélységével és kidolgozottságával jellemezhető, hanem inkább fölszínességével, szerteágazó természetével. A napi munka ugyanis ezekkel a rosszul fizetett, szabad idejükben bohém értelmiségi bérmunkásokkal szemben immár nem az elmélyülést támasztotta követelményként, hanem – ellenkezőleg – a fölszíni, gyors tájékozódóképességet, a mozgékonyt, az önállóságot. A legfőbb tudásnak – a megírás képességén túl – az információszerzésben való jártasság számított. A század első évtizede már a „reporterek” mindenütt való jelenlétének időszakaként jellemezhető.

Hogy a kvalitás, amelyet megkövetelt tőlük a napi munka, immár nem az előre rögzített klasszikus műveltség volt, hanem legfőljebb csak annak fölhígított változata, a döntő

kívánalom pedig az önálló, gyors tájékozódóképesség, mi sem mutatja jobban, mint az a történet, amelyet újságíróvá válásáról 1911-ben Ujvári Péter mesélt el. Ujvári, aki szokványos középiskolai és egyetemi tanulmányokat nem folytatott, „csak” jesivákban tanult, még a 19. század végén lett újságíró, Szegeden. „Az öreg Híradót [*Szegedi Híradó*] tiszteltem meg látogatással, ahhoz volt legtöbb bizalmam, hogy mennyire vakmerő voltam, azt csak később tudtam meg, Milyen iskolát járt, kérdezte tőlem Palócz László [a *Híradó* szerkesztője]. Semmilyen – feleltem elpirulva, de dacosan. Bócher voltam. Palócz csaknem a szívére ölelt. Ha bócher voltam, akkor felfogad, mert bizonyos, hogy nagyszerű újságíró lesz belőlem” (Ujvári, 1911, 370.). S Palócz jóslata be is vált, Ujvári csakugyan kitűnő újságíró lett. Az a talmud-olvasás ugyanis, amelyet a jesivákban a bóchernek magas szinten gyakoroltak, elsőrendű hermeneutikai bevezetésként funkcionált számukra. S éppen azokat a képességeket fejlesztette (Ujváriban is), amelyek az újságíró-szakmához, azaz a folyamatosan jelentkező új s új fejlemények önálló, gyors értelmezéséhez, a tájékozódáshoz szükségesek voltak.

S ha jól belegondolunk, magától adódik a számunkra most fontos összefüggés is: a barkochba – a játék keretei közt, tehát az éles helyzetek felelőssége nélkül – éppen azokat a követelményeket modellálta, amelyek – a hétköznapi, nyers körülmények között – a „modern”, bulvárosodó újságírásához is szükségesek voltak: éles ész, logikus gondolkodás, következetesség és nem utolsósorban gyors „kapcsolás”. Ezek a tulajdonságok, könnyű belátni, az önálló tájékozódásnak is megannyi elengedhetetlen föltételeként írhatók le. Igazi riporterri erényekként. A „csak” saját logikus kérdésére utalt barkochbázó s a csak „kérdézősködéssel” információhoz jutó újságíró ugyanazt a beállítódást képviseli a „játék”, illetve az „élet” díszletei közt.

Azt, hogy a mindennapi életüket a szerkesztőségek, nyomdák és kávéházak háromszögében leélő újságírók közül pontosan ki, mikor s hogyan kapcsolta össze a régi, 1833-ban már lejegyzett magyar elmejátékot és a modern élet mindennap megtapasztalt követelményeit, hogy megszülessen a barkochba, persze nehéz lesz tisztázni – ha egyáltalán tisztázható e kérdés.

De az a szociokulturális helyzet, amely megszülte, s amelyben e játék elnyerte mai formáját, immár látható. S történetileg ez a lényeges.

Irodalom

Bányay Elemér (1900, szerk.): *Budapesti Újságírók Egyesülete Almanachja*. Budapest.

[Bródy Miksa] Maitre Jacques (1900): Bar-Kochba. *A Hét*, 548–549.

Goldfáder, Abraham (1900): *Bar Kochba. (A Csillagok fia.) Bibliai opera*. Budapest.

Karinthy Frigyes (1927): Tíz elmúlt év híres pesti társasjátékai. In *Az Est Hármaskönyve 1927*. Budapest. 265–267.

Krúdy Gyula (1925): A kakasos ház és vendégei. *Nyugat*, 55–71.

Rényi Alfréd (1970): Napló az információelméletéről. *Fizikai Szemle*, 6. sz. 161–172.

Scheiber Sándor (1977a): A Bár Kochba-játék nevének eredete. In uő: *Folklór és tárgytörténet. I.* Budapest. 245–250.

Scheiber Sándor (1977b): Még egyszer a Bár Kochba-játékról. In uő: *Folklór és tárgytörténet. I.* Budapest. 251–256.

Ujvári Péter (1911): [Önéletrajz] In Bányay Elemér (1911, szerk.): 369–370.

Lengyel András

Szeged, Móra Ferenc Múzeum